

Литвин О.С.

Національна академія керівних кадрів культури та мистецтв

СТАВЛЕННЯ КНЯЗЯ ВАСИЛЯ-КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО ДО БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ 1596 РОКУ У СВІТЛІ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Стаття присвячена Берестейській унії 1596 року, яка стала однією з ключових подій в історії українського православ'я, що викликала тривалу конфесійну полеміку та розкол у релігійному житті Речі Посполитої. На основі аналізу джерел та історіографічних інтерпретацій зроблено спробу реконструювати ставлення князя Василя-Костянтина Острозького до Берестейської унії і з'ясовано причини розбіжностей у наукових оцінках та визначено місце цієї проблеми в сучасному історичному дискурсі. Показано наявність кількох підходів до оцінки участі В.-К. Острозького в унійних процесах: від зображення як політичного прагматика до трактування його як переконаного захисника православ'я. Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності та критичного аналізу джерел. Використано проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, біографічний та історіографічний методи. Наукова новизна статті полягає в актуалізації контроверсійності історіографічних оцінок ролі і ставлення князя В.-К. Острозького до Берестейської унії, що обумовлює потребу подальшого глибокого вивчення і осмислення справ і діянь цієї непересічної історичної постаті та надає дослідженню значної актуальності. Зроблено висновок, що князь займав складну, багатошарову позицію щодо Берестейської унії – одночасно прагматичну, захисну, інституційно зорієнтовану, змінну у відповідності до обставин. Його дії були спрямовані на збереження православної самобутності, використовуючи політичний вплив для забезпечення стабільності у конфесійному середовищі Речі Посполитої. Берестейська унія 1596 року стала результатом складної взаємодії релігійних, політичних та культурних факторів. Князь Василь-Костянтин Острозький посів ключове місце в опозиції до унії, об'єднавши православну громаду та сформувавши ідейну й організаційну платформу для її противу.

Ключові слова: Князь Василь-Костянтин Острозький, церковна унія, католицизм, українське православ'я, релігійний конфлікт, православні братства, історіографічні інтерпретації.

Постановка проблеми. Дослідження постаті князя Василя-Костянтина Острозького та його ставлення до Берестейської унії зберігає високу актуальність у сучасній історичній науці, оскільки поєднує проблеми конфесійної політики, національної ідентичності та культурно-освітніх процесів ранньомодерної України. Ця тема є актуальною не лише з огляду на значну роль князя як політичного та культурного діяча, але й через потребу глибокого розуміння механізмів взаємодії між державними інституціями, православною ієрархією та католицькою церквою у переломний для релігійної ідентичності час. Упродовж століть історіографічні інтерпретації цього питання зазнавали значних змін, відображаючи як ідеологічні упередження, так і розвиток методологічних підходів. У світлі сучасних досліджень особливого

значення набуває критичний аналіз усталених історіографічних інтерпретацій, частина з яких зумовлена ідеологічними, конфесійними та політичними контекстами, що дозволить об'єктивніше окреслити позицію князя в контексті релігійно-політичних трансформацій Речі Посполитої кінця XVI ст. Потреба в глибокому переосмисленні ролі князя Василя-Костянтина Острозького в подіях пов'язаних із Берестейською унією з урахуванням сучасних, плюралістичних підходів історіографії й спонукала нас до вибору зазначеної проблеми нашого дослідження.

Постановка завдання. На основі аналізу історіографічних джерел охарактеризувати соціально-політичний та конфесійний контекст Речі Посполитої напередодні та під час укладення Берестейської унії, визначити місце та роль

православної церкви у зазначений період, а також вплив політичних факторів на її становище, виявити, яким чином діяльність князя Острозького відображала його ставлення до унії на різних етапах підготовки та реалізації, здійснити огляд та порівняльний аналіз основних історіографічних інтерпретацій його позиції, сформулювати узагальнені висновки щодо місця та ролі князя Острозького в укладенні Берестейської унії та в релігійно-політичних процесах кінця XVI ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених проблемі Берестейської унії, свідчить про контрверсійність історіографічних оцінок щодо ролі і ставлення князя Василя-Костянтина Острозького до унії та є предметом дискусій в українській та зарубіжній історіографії, що привносить суперечливість та тенденційність щодо його постаті. До висвітлення постаті князя В.-К. Острозького, зокрема щодо його ролі й ставлення до Берестейської унії 1596 року, зверталось чимало науковців-дослідників, публіцистів, які вивчали історію унії. Серед них можна виділити такі позиції: а) консервативний підхід, що представляє князя як рішучого захисника православної церкви, який сприймав унію як загрозу автокефалії та культурній спадщині (; б) прагматичний підхід, що трактує його позицію як обережно збалансовану: підтримати унію, але лише як тимчасовий захід проти зовнішніх загроз, баланс між політичною доцільністю скористатися шансом консолідації православних і захистом інституційних прав; в) політико-реалістичний підхід, при якому наголошують, що князь використав релігійне питання як політичний важіль, як інструмент впливу в магнатській політиці, не маючи наміру глибоко інтегруватися в унію, але демонструючи готовність до діалогу в інтересах стабільності.

Охоронцем і захисником православної Церкви на Русі називають князя Острозького практично всі православні сучасники. Так, Патріарх Александрійський Мелетій Пігас писав князеві 1597 р.: «Про Вас ходить така слава поборництва за православіє, що по всій землі (підсонячній) в усіх оспівується Ваше ім'я, рівне переможному вождеві, тобто як ім'я якогось нового і Великого Константина» [18, с. 100]. І. Огієнко, загалом критично оцінюючи державницькі риси князя В.-К. Острозького, в той же час писав: «...усі українські магнати, взяті разом, не зробили стільки для України, скільки зробив сам князь К.-В. Острозький! Він міцно боронив і обороняв Україну в найтяжчий час її життя, коли Папа, католики, єзуїти взялися разом знищити Україну, як окрему націю. Ось у чому

вікова заслуга князя К.-В. Острозького. Це він врятував Україну, як націю» [13, с. 65–67]. М. Грушевський у своїй «Історії України-Руси» говорить про відсутність ясності та послідовності в релігійній політиці, так характеризує В.-К. Острозького: «Навіть у релігійних питаннях він індіферентний, водночас обговорюючи їх із Папою, Патріархами, протестантськими лідерами. І лише коли конспірація єпископів щодо унії «пошила його в дурні» та загрозувала долі всього суспільства, князь виступив рішуче [6, с. 479–483]. На особливу увагу заслуговують праці українського вченого Л. Тимошенка, який розглянув дослідження Берестейської унії крізь призму історіографічного процесу: простежив, як представники польських історичних середовищ висвітлювали генезу та наслідки унії для польських й українських земель [16; 17]. Серед сучасних українських істориків також дотичними до теми є праці, публікації І. Ворончук [5], Б. Гудзяка [1; 7; 8], І. Мицька [12], О. Рудої [14], П. Сауха [15], В. Уляновського [18], Н. Яковенко [19; 20; 21], та ін. Релігійну політику В.-К. Острозького, у тому числі й щодо Берестейської унії, висвітлювали польські історики Т. Кемпа [3], К. Лівіцький [4], О. Галецький [2] та ін.

Джерельною базою щодо позиції Острозького до Берестейської унії є листи князя до ієрархів та до короля, де він висловлює стурбованість умовами союзу з Римом, очевидно вбачаючи в унії ризик для автономії православної церкви; протоколи соборів православного духовенства, які свідчать про зайнятість Острозького в організації опору унійному процесу, зокрема через спроби мобілізації шляхетських ієрархів; публічні маніфести, де він ініціював або підтримував звернення православних братств до короля, у яких висловлювалася умова збереження догматичної чистоти й церковної самостійності. Ці матеріали ілюструють, що на початковому етапі унія сприймалася Острозьким із пересторогою, та його активна позиція зростає у міру поглиблення умов, які потенційно звужували права православ'я.

Проте, на жаль, попри наявність значної кількості джерел, що розкривають подієву сторону соборів, особистісний вплив і роль князя В.-К. Острозького залишається недостатньо розкритими. Слід погодитися з думкою історика В. Уляновського, висловленою ще 2012 р., але актуальною й донині, що «... маємо парадокс: один із найвизначніших історичних діячів України досі чекає на фундаментальне дослідження, а вітчизняні історики перманентно виявляються не готовими до такого «подвигу». Чому?» [18, с. 52].

Мета статті – реконструювати ставлення князя Василя-Костянтина Острозького до Берестейської унії 1596 року на різних етапах її підготовки та реалізації і на основі аналізу джерел та історіографічних інтерпретацій висвітлити розбіжності у наукових оцінках його ролі і місця в унійних процесах.

Виклад основного матеріалу. Князь Василь-Костянтин Острозький (1436–1608) – видатна постать Речі Посполитої, яка своїм релігійно-політичним авторитетом вплинула на динаміку Берестейської унії 1596 року. Неоднозначність історіографічних інтерпретацій, суперечливі й тенденційні трактування в осмисленні і розумінні його позиції з боку представників різних політичних та релігійних напрямків привнесли в історичну науку вкрай контрверсійні, протилежні оцінки його релігійно-духовної діяльності: від прихильника унії до послідовного захисника православ'я, від надмірного возвеличення до потоку негативізму, від похвальби до засудження, що зумовлює необхідність переосмислення установлених наративів. У центрі наукових дискусій опинилося питання, чи був князь Острозький противником унії від початку, чи його позиція була більш гнучкою і змінювалася під впливом політичних обставин. Польська, російська, радянська та сучасна українська історіографія часто пропонують різні, іноді діаметрально протилежні оцінки – від характеристики його як «послідовного оборонця православ'я» до трактування як «прагматика, що шукав компромісу».

Для розв'язання означених в дослідженні завдань слід насамперед проаналізувати соціально-політичну і релігійно-духовну ситуацію в Речі Посполитій після Люблінської унії. Берестейська унія 1596 року стала результатом складної взаємодії політичних, релігійних та культурних передумов.

Серед загальних передумов виокремлюють: прагнення католицької церкви поширити вплив на східнослов'янські землі, кризові явища в православній ієрархії, внутрішньополітичні суперечності між польською шляхтою та українською православною знаттю, а також потребу у зміцненні позицій православ'я перед тиском протестантських рухів. Реформаційні та контрреформаційні рухи сприяли загостренню конфесійних суперечок, що призводило до пошуку моделей міжцерковного порозуміння. Релігійна ситуація характеризувалася зростанням впливу єзуїтського ордену. Єзуїти розгорнули активну діяльність в українських землях, Католицькі колеґіуми були

відкриті у Львові, Кам'янці-Подільському, Луцьку, Вінниці, Острозі, Фастові, Новгороді-Сіверському тощо. Будучи найкращими навчальними закладами для свого часу, вони почали поповнюватися дітьми православної шляхти. Колеґіуми ставали осередками формування нової освіченої еліти, здебільшого лояльної до католицької культури. Окрім освітянської справи єзуїти зосереджували увагу на пропаганді католицького віровчення. Їхні найкращі полемісти, у проповідях і відкритих дебатах бичували догматичні помилки, наголошуючи на «облудності» й «культурній відсталості» православ'я.

Державна влада контролювала вищі церковні посади і просувала на них зручних їй людей, призначали на церковні посади світських людей. За підтримки влади у православних церков і монастирів відбирали землі й передати їх єзуїтам.

У містах при католицьких костьолах, де були єпископські кафедри, засновувалися латинські школи, в яких разом із теологією викладалися сім вільних мистецтв – традиційні предмети, вивчення яких надавало загальні знання. Таким чином в Україну потрапляє європейська освіта, яка стає зразком для освітніх ініціатив.

Разом з тим православна церква зубожіла культурно, поступалася за рівнем освіти католицькій, її література обмежувалася богослужбовими книжками. Ті, хто прагнули здобути високу освіту, зверталися до латинських книжок і переходили в католицизм (тимчасово чи назавжди). Ще однією причиною послаблення позицій православної церкви стала втрата підтримки з боку потужної в минулому константинопольської патріархії, яка переживала тяжкі часи після завоювання Візантії турками-османами.

Поштовхом до церковної унії стало брутальне втручання у справи української православної церкви та порушення низки церковних канонів з боку константинопольського патріарха Єремії. Відвідавши 1589 року Україну, він підтримав Львівське братство в його протистоянні з єпископом Гедеоном, усунув з посади київського митрополита О. Дівочку та призначив на його місце М. Рогозу. Одного з місцевих єпископів Єремія уповноважив бути своїм екзархом для нагляду за діяльністю вищого православного духовенства, включаючи київського митрополита. Того ж року, перебуваючи в ізоляції (по суті в полоні) у Москві, Єремія під тиском дав згоду на утворення Московського патріаршества.

Дослідники відзначають, що ідея об'єднання православної та католицької церков на основі

визнання верховенства Папи Римського, при збереженні східного обряду, виходила не лише від католицької сторони, але й від частини православної ієрархії, як спроба подолати внутрішню кризу православної церкви та підвищити її авторитет у багатоконфесійній державі і через союз з Римом зміцнити свій статус і матеріальне становище.

Православне населення ставалося до духовних новацій, як до чогось чужого, іноземного, органічно пов'язаного з культурою польського католицизму. Значно більше впливала на українське суспільство боротьба між православною та католицькою церквами, яка сприймалася більшістю українців як аналог боротьби між українцями і поляками.

Таким чином, сформувався комплекс передумов, за яких ідея унії між православною та католицькою церквами здавалася багатьом сучасникам логічним і навіть неминучим кроком. Однак різне бачення шляхів реалізації цієї унії та побоювання щодо втрати церковної ідентичності зумовили гострі дискусії, в яких князь В.-К. Острозький відігравав одну з ключових ролей.

Цю обставину слід враховувати при висвітленні постаті В.К. Острозького. Видатний політичний і культурний діяч, київський воєвода (від 1559), маршалок волинський (від 1550), він брав активну участь практично у всіх важливих подіях свого часу, що стосувалися політичного, культурно-освітнього й церковного життя держави.

Зважаючи на внутрішню кризу української православної церкви та несприятливу для неї суспільну ситуацію, князь В.-К. Острозький підтримував ідею унії православної та католицької церков зі збереженням грецького обряду й прав Київської митрополії. Його ідея «універсальної унії» передбачала згоду обох вселенських церков, тобто єдності Західної та Східної Церков. Обстоювання унійної ідеї в принципі передбачало погодження з іншими помісними православними церквами. Уже сучасниками та пізніші дослідники цей проєкт характеризували як утопічний і нереалістичний.

Виступаючи як захисник православ'я, князь водночас намагався підтримувати конструктивні стосунки з католицькою владою, щоб уникати конфронтації. Як стверджує дослідниця Н. Гусева, що «князь Острозький усвідомлював, що перед українським православ'ям постала проблема вибору: або зберегти церкву, жертвуючи національною самобутністю, або, реформуючи церкву, врятувати цю самобутність» [9, с. 247].

Л. Тимошенко вважає, що «потрібно говорити, радше, про популярність цієї ідеї, базованої на

флорентійських засадах (засадах єдності церков, започаткованих у Флоренції – О.Л.). Відмова від цих засад єпископату руської церкви і стала головною причиною того, що князь відмовився брати участь в унійному процесі і розпочав боротьбу проти унії (йдеться про Берестейську унію), яка була досить ризикованим проєктом, що розколов єдину перед тим митрополію» [17, с. 113].

На початку, ідейним однодумцем В.-К. Острозького був берестейський каштелян Іпатій Потій, який згодом виступив основним критиком універсальної унії князя і став ідеологом реальної унії. Ще одним ініціатором і подвижником регіональної унії був єзуїт, доктор філософії Петро Скарга.

Важливо, хоч би коротко висвітлити хронологію передунійних подій як вони відображені в джерелах. Так, у червні 1591 р. чотири єпископи: луцький – Кирило Терлецький, львівський – Гедеон Балабан, полоцький – Леонтій Пельчицький і холмський – Діонісій Збируйський подали королю записку з обґрунтуванням потреби унії. Як вважає митрополит Іларіон, що король лише у травні наступного 1592 р. відповів, що «справу приймає з радістю і що тим, хто приймає унію, ніхто не сміє пошкодити і король дасть великі права [11, с. 18]. Князь В.-К. Острозький з цього приводу у листі до І. Потія від 21 травня 1593 р. зазначав, що «унію можна робити тільки за згодою патріарха Царгородського та разом з Москвою і Валахією, цебто щоб відбулося вселенське поєднання церков [11, с. 18].

У грудні 1594 р. збори єпископів у Сокалі ухвалили текст декларації про унію (33 Артикули), їх підписали: митрополит київський Михайло Рогоза, єпископ луцький Кирило Терлецький, єпископ володимирський і берестейський Іпатій Потій, єпископ Холмський Діонісій, єпископ пінський Леонтій та кобринський архімандрит Йона Гоголь [11, с. 21].

Єпископи Потій і Терлецький «Статті унії» подали королю, а згодом за дорученням короля повезли на затвердження до Папи Римського Климентія VII. Усвідомлюючи небезпеку дій єпископів В.-К. Острозький пише лист до короля з проханням скликати православний собор, але отримав відмову. Згодом Острозький (12 серпня 1595 р.) звернувся листом до протестантського з'їзду в Торуні про допомогу перешкодити унії.

Проте, 23 грудня 1595 р. у Римі відбулося урочисте прийняття унії. Уже затверджені статті унії викликали серйозні суперечки серед вищого українського духовенства. Проти виступили навіть

деякі єпископи, що вже підписали вищезгадану декларацію, зокрема Гедеон Балабан. Двоєю позицію займав митрополит Михайло Рогоза, підтримуючи ідею існування київської метрополії в католицькій державі [18, 1074]. Врешті й митрополит перейшов на унійні позиції, хоч всіляко гальмував прийняття унії, відтягував зі скликанням синоду, розраховуючи на депутатів обраних на земських сеймиках на найближчий Варшавський сейм.

Л. Тимошенко зазначає, що «для Рогози рішення про остаточне приєднання до унійного проекту було неймовірно тяжким і навіть доле-носним, адже він мав власною рукою розірвати багатовікову єдність зі Вселенським Патріархатом материнською Церквою для Київської митрополії – та перейти в підпорядкування Риму. Доля унії вирішилася саме тоді, коли Рогоза як глава Київської Церкви все ж поставив свій підпис під уійними документами» [17, с. 48].

Посли на Варшавському сеймі, що відбувався від 26 березня по 6 травня 1596 р., заявляли про невизнання насильницької унії і просили короля позбавити сану єпископів Потія і Терлецького. А князь Острозький на сеймі просив короля скликати собор, вніс протест проти унії та проти Потія і Терлецького в Актові книги Варшавського сейму [11, с. 33]. Король же на сеймі у Варшаві заявив, що «унія є факт dokonаний і заборонив дискутувати проти неї» [11, с. 41].

Динаміку подій прискорив релігійний конфлікт, започаткований самим Берестейським собором 1596 року, увібравши в себе, як зазначає Н. Яковенко, «всю суму теологічної полеміки, міжцерковних чвар, організованих протестів православного загалу. Прокинувшись від сплячки, в активний наступ переходить Православна Церква, формулюючи ідеологічну платформу боротьби за віру, що в перекладі тодішньої знакової системи на сучасну означало національне утвердження» [20, с. 297].

Князь В.-К. Острозький прагнув внутрішньої реформи церкви, тому безпосередньо спричинився до процесів пов'язаних з собором 1596 року у Бресті, що стало кульмінацією діяльності князя у сфері релігійної політики і чим він заслужив досить неоднозначне ставлення до себе й контроверсійні оцінки сучасників та дослідників його постаті.

Частина істориків вважали дії В.-К. Острозького щодо церковно-релігійної політики непослідовними, оскільки був заангажованим до ідеї універсальної унії ще з 1583 р., та врешті відійшов від унійної ідеї, став провідником опозиції і оборонцем православної віри. Мали місце пояснення

таких дій князя образою на владик, ураженою амбіцією, магнатською пихою тощо.

Вважаємо, що позицію князя В.-К. Острозького слід розглядати як таку, що еволюціонувала від обережної підтримки ідеї діалогу з Римом до рішучої опозиції після того, як умови унії, на його думку, загрожували автономії православ'я. Підтримуючи унію як ідею єднання Церкви, князь рішуче виступав проти укладення церковної унії з Римом. Його численні листи, застереження, активна участь у скликанні православного собору у Бересті (1596 р.) підтверджують його намір зберегти канонічне православ'я в умовах тиску уніатів та королівської влади. У своїх промовах на сеймах він наголошував на необхідності реформування церкви зсередини, а не через підпорядкування Риму.

Князь Острозький вмів маневрувати між політичними центрами впливу, використовуючи свій авторитет і ресурси для зміцнення позицій православ'я. Князь поєднував лояльність до польської корони з послідовним захистом прав православного населення. Його політична стратегія передбачала балансування між конфесійними таборами з метою збереження єдності держави, але не ціною релігійної асиміляції. Аналіз листування князя, полемічних творів його сучасників та офіційних актів свідчить, що він розглядав унію як загрозу автономії православної церкви та культурній самобутності українських земель.

Король Сигізмунд III Ваза, будучи активним прибічником унії, оголосив 12 червня 1596 року про скликання церковного собору, для офіційного проголошення уже прийнятої в Римі унії на 8 жовтня в Брест-Литовську. Король призначив на собор трьох своїх послів. А Царгородський патріарх Патріс Мелентій послав свого представника екзарха Никифора. Митрополит Рогоза, що займав невизначену позицію, переніс дату початку собору на 6 жовтня. Розпочався собор у церкві Святого Миколая. Митрополит відслужив літургію і покинув собор. Керував собором Петро Скарга.

У спільних засіданнях взяли участь як прихильники й ініціатори укладення унії (К. Терлецький, І. Потій, Л. Сапега, М. Радзивіл, Д. Халецький, Я. Соліковський, Б. Мацейовський, С. Гомолінський, Д. Зборуйський та Л. Пельчинський, Гермоген, М. Гоголь та ін. так і її противники (Г. Балабан, М. Ісайя) Копистенський, єпископ перемиський Михаїл, киево-печерський архімандрит Никифор Тур, депутати від православних братств та князь В.-К. Острозький та ін.).

На синоді розгорілася гостра боротьба. По суті він поділився на два собори і вже на третій день засідання проходили порізно: уніатський на чолі з М. Рогозою відбувався в церкві святого Миколая, та православний – в приватній садибі Райського, приятеля князя Острозького. Головував екзарх Царгородського патріарха Никифор. Сам В.-К. Острозький, не будучи церковним діячем, по-суті був неофіційним лідером собору. Інформація про дії князя на соборі в джерелах подається дуже обмежено, хоча його участь в засіданнях не підлягає сумніву, а свій вплив він здійснював головню через Гедеона Балабана та Михайла Копистинського. Кость Левінський стверджує, що без В.-К. Острозького православний собор навряд чи сформувався, хоч в жодній ухвалі унійного католицького собору ім'я князя не згадано [4, с. 178–179].

З цього приводу В. Уляновський наводить важливий факт, що свідчить про значущість князя у церковних питаннях – це слова з листа Іпатія Потія до Острозького: «Ото вси на тебе только единого смотрят: што ты учиниш, и иные учинят» [18, с. 94].

Направлення обома соборами послів до опонентів з метою зняття непорозуміння ні до чого не призвели. На уніатському соборі від імені присутніх владик, прибічників унії 9 жовтня полоцький архієпископ Гермоген проголосив заяву приступлення до святої унії з Римом. Також собор уніатів видав ратифікаційну грамоту католицької єдності Українсько-Білоруської Церкви з Церквою Римською, яка й дотепер зберігається у Ватиканському архіві. З 8-ми єпархій Київської митрополії унію прийняли 6-ть: Київська, Володимиро-Волинська, Турово-Пінська, Луцька, Холмська, Полоцька (Перемиська та Львівська прийняли її відповідно 1692 р. та 1700 р.).

У свою чергу, собор православних ухвалив скинути митрополита і владик уніатів (що розцінювалося як виступ проти самого короля і його маєстату) та прийняв дві відозви до всього українського народу, закликаючи і наступні покоління боротися проти унії.

Царгородський патріарх Мелетій Пігас затвердив постанови православного собору, зокрема й постанову про позбавлення сану митрополита Рогозу та п'ятох єпископів та призначив Кирила Лукариса намісником Вселенського патріарха в Україні [11, с. 42].

Всі дослідники відзначають вирішальну роль В.-К. Острозького в православному соборі і стверджують, що православний собор вистояв перед

натиском католиків саме завдяки князеві. Князь, як світська особа, не підписував головної ухвали православного собору «Апофазис», проте його підпис є на трьох ухвалях: синодальному універсалі, протестації в головний трибунал, інструкції делегатам до короля [16, с. 14].

Слід погодитися з твердженнями В. Уляновського, що «Острозький не диктував постанов Собору (хоча їх із ним безперечно узгоджували), він не маніфестував на Соборі свого «вождівства» (хоча всі розуміли його роль саме в цьому сенсі), однак саме Острозький зміг забезпечити Собор організаційно (гадаємо, що й фінансово), створити однією своєю присутністю (в тому числі як сенатор і вагомий державний урядовець) певний авторитет Собору, забезпечити охорону соборних засідань і самих православних соборян; його можливості, потуга й авторитет сприяли тому, що постанови Собору були офіційно оголошені та занесені до судових книг...» [18, с. 1121].

Таким чином, собори поклали початок шкідливої для України міжконфесійної боротьби. Берестейська унія спрвді стала «великим Рубіконом» у політичній боротьбі В.-К. Острозького. Він фактично протистояв усій «католицькій» Речі Посполитій. Значущість князя в політичному полі Корони (в сенаті) формально не змінилася, але фактично впала дуже низько.

Польський історик Томаш Кемпа слушно вказує, що Острозький саме «з сейму 1598 р. різко міняє тактику: від опозиції королю він переходить до рішучих дій проти самих уніатів» [3, с. 22].

Не можемо погодитися з твердженням М. Довбишенка, щодо «відсутності належного досвіду політичної боротьби власне православної шляхти, старості й хвороби Острозького, та головне – його нездатності сформулювати послідовну програму політичної боротьби нпа сеймі, домінуванні серед православних послів державно-політичних настроїв над національно-релігійними» [10, с. 103]. В історіографії наводяться численні факти заступництва князя за Православну церкву до кінця його життя, зокрема як київський воєвода чинив спротив католицьким та унійним зазіханням, захищав інтереси православних монастирів та владик, виступав за ліквідацію церковної унії, відновлення єдиної Православної Церкви, дбав про вибори та затвердження нових православних ієрархів, повернення православним монастирям церковних маєтностей, заснування православних шкіл для духовенства, зокрема при Луцькій та Володимирській кафедрах. В результаті, на травневому сеймі 1607 р. король погодився на низку

поступок православним: визнання православного священства (скасування судових баніцій), свободу відправ і треб, легалізацію діяльності братств. Отже, перед самою смертю князь встиг побачити, як Православна Церква знову повертає свої права.

Висновки. Історіографічний аналіз політичної й релігійної ситуації напередодні Берестейської унії 1596 року засвідчив глибоку конфесійну кризу, викликану прагненням католицької верхівки до релігійної уніфікації та зміцнення унії з Римом. На цьому тлі православна спільнота зазнала тиску, що спричинило потребу в її самоорганізації та мобілізації зусиль на захист традиційної віри.

Унія стала результатом складної взаємодії релігійних, політичних та культурних факторів. Князь

Василь-Костянтин Острозький, відстоюючи ідею «універсальної унії», не прийняв проєкту регіональної унії, чим і була Берестейська унія. Князь посів ключове місце в опозиції до унії, об'єднавши православну громаду та сформувавши ідейну й організаційну платформу для її спротиву. Постать князя виявилася центральною у формуванні православної відповіді на виклики унійного проєкту. Його позиція, хоча й зазнавала певних еволюцій, загалом залишалася спрямованою на збереження автономії та ідентичності православної спільноти. При цьому його дії були обумовлені не лише релігійними переконаннями, але й прагненням зберегти політичний баланс у багатоконфесійній державі.

Список літератури:

1. Gudziak, B. A. Crisis and Reform: The Kyivan Metropolitanate and the Union of Brest. *Harvard Ukrainian Studies*, vol. XXIV, 2000. 490 p.
2. Halecki O. *Ot Unii Florenckij do unii Brzeskiej*. Lublin, 1997. T. 1.
3. Kempa T. Konstanty-Wasil Ostrogski (ok. 1524/1525-1608) wojewoda kijowski i marszalek ziemi wolynskiej. Torun: Wydawnictwo Uniwersytetu Kopernika, 1997. 228 s. URL: https://www.uknol.info/ru/Records/Konstanty_Wasyl_Ostrogski_ok1524.html#google_vignette (дата звернення: 20.06.2025)
4. Lewicki, K. Książę Konstanty Ostrogski a Unia Brzeska 1596 r. *Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie, dział II, tom XI, zeszyt 1*, Lwów, 1933. URL: <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/209699/edition/214407/content> (дата звернення: 20.06.2025)
5. Ворончук І. Володіння князів Острозьких на Східній Україні. Київ. Старокостянтинів, 2001. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Voronchuk_Iryna/Volodinnia_kniaziv_Ostrozkykh_na_Skhidnii_Volyni_zh_inventarem_1620_roku/ (дата звернення: 20.07.2025)
6. Грушевський М.С. Історія України-Руси. Т. 6. К., 1907. 1995. 667 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001329> (дата звернення: 26.07.2025)
7. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Львів, 2000.
8. Гудзяк Б.О., Ту О.Ю. БЕРЕСТЕЙСЬКА ЦЕРКОВНА УНІЯ 1596 р. [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 1: К.: В-во «Наукова думка», 2003. – 688 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Berestejska_uniia_1596 (дата звернення: 24.08.2025)
9. Гусева Н.Ю. Українська культура литовсько-польської доби. Історія української культури. Підручник / Ю.І. Кулагін, Ю.Г. Бадах, Н.А. Латигіна та ін. Київ: КНТЕУ, 2013. 628 с.
10. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Центр українознавства філософського факультету. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. 882 с.
11. Митрополит Іларіон. Берестейська унія 1595 – 1596 року. Генеза, теорія, практика. Хронологічна канва з додатками. Вінніпег-Канада, 1993. 86 с. URL: <file.pdf> (дата звернення: 11.08.2025).
12. Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. Київ: Наукова думка, 1990. 192 с.
13. Огієнко І. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. Історична монографія. Вінніпег, 1958. 216 с.
14. Руда О. О. Берестейська унія в дослідженнях львівських польських істориків (1890–1914 pp.). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ruda_Oksana/Berestejska_uniia_u_doslidzhenniakh_lvivskykh_polskykh_istorykiv_18901914.pdf (дата звернення: 11.08.2025).
15. Саух П.Ю. Князь Василь-Костянтин Острозький. Рівне, 2001. 244 с.
16. Тимошенко Л. Берестейські церковні собори у жовтні 1596 р.: підготовка, склад учасників та провідники. Україна в Центральній-Східній Європі. 2007. С.141–166. URL: <http://history.org.ua/JournALL/uacenter/7/7.pdf> (дата звернення: 11.08.2025).
17. Тимошенко, І. В. Князь Василь-Костянтин Острозький і укладення Берестейської унії. URL: <https://heritage.oa.edu.ua/assets/files/tymoshenkoVKOuniya.pdf> (дата звернення: 11.08.2025).
18. Уляновський Василь, Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет в галереї предків та нащадків. К.: ВД «Простір», 2012. 1370 с. 40 іл.

19. Яковенко Н. М. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. К: Критика, 2002. 416 с.
20. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волині і Центральна Україна. Видання друге, переглянуте і виправлене. К. : Критика, 2008. 472 с. іл. URL: yakovenko-n.-ukrayinska-shlyahtha-z-kinczya-xiv-do-seredyny-xvii-stolittya-1.pdf (дата звернення: 11.08.2025).
21. Яковенко Н. Василь (Костянтин) Острозький. В кн.: Історія України в особах: Литовсько-польська доба. К., 1997. С. 119–129.

Lytvyn O.S. THE ATTITUDE OF PRINCE VASYL-KONSTYANTYN OSTROZKY TOWARDS THE UNION OF BREST OF 1596 IN THE LIGHT OF HISTORIOGRAPHIC INTERPRETATIONS

The article is devoted to the Union of Brest in 1596, which became one of the key events in the history of Ukrainian Orthodoxy, which caused a long-term confessional polemic and a split in the religious life of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Based on the analysis of sources and historiographical interpretations, an attempt is made to reconstruct the attitude of Prince Vasyl-Konstantyn Ostrotsky to the Union of Brest, clarify the reasons for the differences in scientific assessments, and determine the place of this problem in modern historical discourse. The existence of several approaches to assessing the participation of V.-K. Ostrotsky in the union processes is shown: from the image as a political pragmatist to the interpretation of him as a convinced defender of Orthodoxy. The methodological basis of the study is the principles of historicism, objectivity, and critical analysis of sources. Problem-chronological, comparative-historical, biographical, and historiographic methods are used. The scientific novelty of the article lies in the actualization of the controversy of historiographic assessments of the role and attitude of Prince V.-K. Ostrotsky to the Union of Brest, which necessitates the need for further in-depth study and understanding of the affairs and actions of this extraordinary historical figure and gives the research significant relevance. It is concluded that the prince held a complex, multi-layered position regarding the Union of Brest – simultaneously pragmatic, protective, institutionally oriented, variable in accordance with the circumstances. His actions were aimed at preserving Orthodox identity, using political influence to ensure stability in the confessional environment of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The Union of Brest in 1596 was the result of a complex interaction of religious, political and cultural factors. Prince Vasyl-Konstantyn Ostrotsky occupied a key place in the opposition to the union, uniting the Orthodox community and forming an ideological and organizational platform for its resistance.

Key words: Prince Vasyl-Konstantyn Ostrotsky, church union, Catholicism, Ukrainian Orthodoxy, religious conflict, Orthodox brotherhoods, historiographical interpretations.

Дата надходження статті: 14.11.2025

Дата прийняття статті: 02.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025